

RAMZIYLIKNING LINGVOPOETIK TAHLILI: ASQAR MAHKAMNING “TAVAJJUH” DOSTONI MISOLIDA

Tuyeva Z.N.

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), O'zXDP

Buxoro viloyati kengashi raisi

Alloqulova M. S.

Buxoro davlat universiteti talabasi

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 13.12.2025

Revised: 14.12.2025

Accepted: 15.12.2025

KALIT SO'ZLAR:

*ramziylik,
lingvopoetika,
tasavvufiy diskurs,
ramz, badiiy matn, lirik
qahramon*

Mazkur maqolada Asqar Mahkamning “Tavajjuh” dostoni misolida ramziylik hodisasining lingvopoetik, semantik va kognitiv jihatlarini tahlil qilinadi. Tadqiqotda ramzlarning badiiy matndagi funksional xususiyatlari, ularning kontekstual aktualizatsiya mexanizmlari hamda tasavvufiy diskurs doirasida yuzaga chiqadigan ma'no qatlamlari yoritilgan. Dostonning lingvopoetik makoni “lirik qahramon — ruhiy makon — tasavvufiy maqsad” modeli asosida talqin qilinib, ramziy birliklarning kompozitsion va pragmatik vazifalari aniqlangan. Tahlil jarayonida ichki dialog, murojaat, iztirob, tavba va e'tirof kabi nutq aktlarining ramziy struktura bilan uzviy bog'liqligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari “Tavajjuh” dostonining zamonaviy o'zbek adabiyotida tasavvufiy ramziylikni ifodalovchi muhim lingvopoetik manba ekanini ko'rsatadi.

Kirish

Zamonaviy adabiyotshunoslik va tilshunoslik kesishgan nuqtada shakllangan lingvopoetika badiiy matnning estetik, semantik va kognitiv qatlamlarini tahlil qilishga

xizmat qiluvchi muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, badiiy asarlarda ramziy birliklarning qo'llanilishi muallif dunyoqarashi, individual uslubi hamda milliy-madaniy tafakkurning til vositalari orqali namoyon bo'lishini aniqlash imkonini beradi[1]. Bugungi globallashuv va madaniy tafakkur integratsiyasi sharoitida badiiy matnlarni yangi metodologik yondashuvlar asosida tahlil qilish zarurati ortib bormoqda. Ramziylik fenomeni badiiy tafakkurning universal va milliy xususiyatlarini o'zida mujassam etgan hodisa bo'lib, u lingvistik, adabiy va kognitiv aspektlarning uzviy birligini talab etadi[2]. O'zbek adabiyotshunosligida ramz masalasi ko'proq adabiy-tanqidiy nuqtayi nazardan o'rganilgan bo'lsa-da, uning lingvopoetik va kognitiv-semantik tahliliga bag'ishlangan tadqiqotlar nisbatan kam uchraydi[5]. Shu ma'noda Asqar Mahkamning "Tavajjuh" dostoni misolida ramziy birliklarning til va tafakkur bilan bog'liq jihatlarini tadqiq etish ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Zamonaviy lingvopoetik tadqiqotlarda ramz badiiy matnning ko'p qatlamli semantik tuzilmasini yuzaga chiqaruvchi asosiy birliklardan biri sifatida talqin qilinadi. Ramz til belgisi sifatida o'zining bevosita nominativ ma'nosidan tashqari, kontekstual, assotsiativ va madaniy-kognitiv ma'nolarni ham o'zida jamlaydi[1].

Tilshunoslikda ramz, avvalo, leksik-semantik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Mazkur yondashuvda ramz so'z yoki iboraning lug'aviy ma'nosidan tashqari, kontekst ta'sirida yuzaga keladigan ikkilamchi va ko'chma ma'nolari bilan izohlanadi. Ramziy birliklar ko'pincha polisemantik xususiyat kasb etib, ularning semantik strukturasi matn doirasida kengayadi va chuqurlashadi. Bunda ramzning ma'nosi bevosita emas, balki bilvosita, assotsiativ bog'lanishlar orqali aktualizatsiyalanadi. Lingvokulturologik yondashuvda ramz milliy-madaniy tajriba, kollektiv tafakkur va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida qoraladi. Ramziy birliklar muayyan xalqning tarixiy xotirasi, diniy-falsafiy qarashlari va madaniy stereotiplarini o'zida mujassam etadi. Shu ma'noda ramz badiiy matnda madaniy kod vazifasini bajarib, muallif va o'quvchi o'rtasidagi madaniy muloqotni ta'minlaydi. Lingvokulturologik talqinda ramzning mazmuni nafaqat matn, balki undan tashqari mavjud bo'lgan madaniy kontekst orqali ham anglashiladi.

Asqar Mahkamning "Tavajjuh" dostoni o'zining ichki poetik makoni, ramziy strukturasi murakkabligi va tasavvufiy mazmunining chuqurligi bilan ajralib turadi. Doston lingvopoetik makon sifatida lirik qahramonning ichki ruhiy kechinmalari, metafizik izlanishlari va ilohiy haqiqatga intilish jarayonini til vositalari orqali konseptual tarzda modellastiradi. Lingvopoetik makon tushunchasi badiiy matnda makonning jismoniy emas,

balki ruhiy, falsafiy va kognitiv xarakter kasb etishini anglatadi[1].Dostonning umumiy poetik modeli “lirik qahramon — ruhiy makon — tasavvufiy maqsad” triadasi asosida shakllanadi. Lirik qahramon tashqi voqelikdan ko‘ra ichki kechinmalarga yo‘naltirilgan subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Uning ruhiy makoni — shubha, iztirob, umid va tavba kabi holatlar bilan to‘yingan ichki olamdir. Tasavvufiy maqsad esa Haqni anglash, “men”dan voz kechish va ma’naviy komillikka yetish g‘oyasi bilan belgilanadi. Bu holat tasavvuf adabiyotida keng uchraydigan “sulūk” — ruhiy kamolot yo‘li konsepti bilan mushtarakdir [3].Doston matnida ramziy obrazlar tizimli ravishda joylashib, kompozitsion yaxlitlikni ta‘minlaydi. Masalan, yo‘l, nigoh, sukunat, nur kabi ramzlar dostonning turli bo‘laklarida takroran uchrab, semantik markazlar vazifasini bajaradi. “Yo‘l” ramzi lirik qahramonning ruhiy izlanish jarayonini ifodalab, har bir paydo bo‘lishida yangi semantik yuk bilan boyiydi. Dostonning dastlabki qismlarida yo‘l shubha va adashish timsoli bo‘lsa, keyingi kontekstlarda u Haqqa eltuvchi ma’naviy yo‘l sifatida aktualizatsiyalanadi. Bu holat ramzning kontekstual semantikasi matn davomida dinamik ravishda kengayib borishini ko‘rsatadi [4].

Lirik qahramon nutqi pragmatik jihatdan ham muhim xususiyatlarga ega. Avvalo, doston matnida ichki dialog ustuvorlik qiladi. Lirik qahramon o‘zi bilan, o‘z “men”i bilan muloqotda bo‘lib, savol-javob, shubha va inkor shakllari orqali ichki ziddiyatlarni ifodalaydi. Bunday nutq aktlari introspektiv xarakterga ega bo‘lib, o‘quvchini ham faol mushohada jarayoniga tortadi.

Shuningdek, murojaat nutq aktlari dostonning muhim pragmatik unsurlaridan biridir. Lirik qahramon bevosita Haqqa, ba‘zan esa mavhum adresatga murojaat qilib, iltijo, savol va ilohiy yaqinlik istagini ifodalaydi. Bu murojaatlar kommunikativ jihatdan javobsiz bo‘lsa-da, pragmatik ma’noda kuchli ta’sirchanlikka ega.

Doston matnida iztirob, tavba va e’tirof nutq aktlari ham yetakchi o‘rin tutadi. Iztirob nutqi orqali lirik qahramon o‘zining ruhiy ojizligini tan oladi, tavba nutqi esa ma’naviy yangilanishga intilish belgisi sifatida namoyon bo‘ladi. E’tirof esa shaxsiy kechinmalarning ochiq ifodasi bo‘lib, ramziy ifoda bilan uyg‘unlashgan holda poetik samimiyatni kuchaytiradi. Bu nutq aktlari dostonning umumiy pragmatik yo‘nalishini belgilab, uni tasavvufiy poetik diskurs doirasida mustahkamlaydi[5].

Umuman olganda, “Tavajjuh” dostoni lingvopoetik makon sifatida ramziy struktura, tasavvufiy diskurs va pragmatik nutq aktlarining uzviy birligi asosida shakllangan bo‘lib, u Asqar Mahkam ijodining falsafiy va estetik qirralarini chuqur yoritib beradi.Asqar

Mahkamning “Tavajjuh” dostoni misolida ramzlarning lingvopoetik tabiatini tahlil qilishga qaratilib, badiiy matnda ramziy birliklarning semantik, kognitiv va pragmatik imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, doston matnida qo‘llangan ramzlar oddiy badiiy bezak vositasi emas, balki matnning ichki semantik tuzilmasini shakllantiruvchi, muallif poetik tafakkurini konseptual darajada ifodalovchi muhim lingvopoetik birliklar hisoblanadi. Ramzlar kontekst ta’sirida ko‘p qatlamli ma’no kasb etib, poetik matnning semantik zichligini va estetik ta’sirchanligini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lotman Yu.M. Struktura xudojestvennogo teksta. — Moskva: Iskustvo, 1992. — 384 b.
2. Kubrjakova E.S. Yazyk i znanie: Na puti polucheniya znaniy o yazyke. — Moskva: Yazyki slavyanskoy kultury, 2004. — 560 b.
3. Maslova V.A. Lingvokulturologiya. — Moskva: Akademiya, 2011. — 208 b.
4. Rahimov A. Badiiy matn va lingvopoetika masalalari. — Toshkent: Fan, 2018. — B.45–62.
5. Yo‘ldoshev B. Zamonaviy o‘zbek she’riyatida ramz va obraz. — Toshkent: Mumtoz so‘z, 2020. — B.73–98.
6. Mahkam A. Tavajjuh. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2015. — B.112–134.
7. Toirova G. So‘zlashuv uslubida tejamlilikning pragmatic xususiyatlari. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. Xalqaro jurnal. 2022№5,-B57-60.
8. Toirova G. Establishment of a national corpus the uzbek language is a requirement of a new era. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). Vol 10, Issue9, September, 2021
9. Toirova G. O‘zbek tili milliy korpusni yaratishda interfeysning ahamiyati. // So‘z san’ati xalqaro jurnali, – Toshkent, 2020, № 3, – B.100-105.
10. Toirova G. Lingvistik bazani tuzishda modullashtirishning ahamiyati // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. –Namangan, 2021. – №3. -B.377-386.